

INTERCULTURELE COMMUNICATIE

Situering

Dit materiaal is onder meer bedoeld om te gebruiken na een ontmoeting met moslimvrouwen of een bezoek aan een moskee. Maar ook als u dat niet hebt gedaan, is de informatie over interculturele communicatie leerzaam.

U krijgt inzicht in wat er meespeelt in een interculturele ontmoeting; u neemt kennis van zaken die het contact kunnen verstoren en wordt zich bewust van uw beelden van cultuur, mens en God; zij gebruiken hierbij haar eigen ervaringen.

Het zwaartepunt van dit materiaal ligt bij het bespreken van verschillende beelden van cultuur, mens en God. Daaraan voorafgaand wordt er eerst iets gezegd over 'bronnen van ruis'; factoren die een open ontmoeting met elkaar in de weg kunnen staan.

Om de verwerking van de aangereikte informatie te stimuleren, doen we op een paar plaatsen suggesties voor interactieve momenten: vragen aan de cursisten waarmee zij individueel en/of in de groep aan de slag kunnen gaan.

Er wordt veel informatie gegeven. De informatie in de bijlagen is gedateerd, maar zijn waar mogelijk bijgewerkt.

Opzet

1. Terugblik op de ontmoeting met moslimvrouwen of moskeebezoek
2. Interactieve inleiding over interculturele communicatie:
 - 'bronnen van ruis' met interactieve opdracht
 - brillen om door te kijken' met interactieve opdrachten
3. Bespreking van handelingsperspectieven

1. Terugblik op de ontmoeting met moslimvrouwen/moskeebezoek

Beantwoordt u de volgende vragen:

- a. Wat is je het meest bijgebleven van de ontmoeting of het moskeebezoek?
- b. Wat vond je positief?
- c. Welke vragen heeft het opgeroepen?

Wissel vervolgens in tweetallen uw ervaringen uit. Inventariseer daarna plenair de antwoorden en schrijf trefwoorden op een flap. Wees er daarbij alert op dat leermomenten vaak zitten in juist die dingen die u moeilijk heeft gevonden of waar ze vragen bij stellen.

Gebruik de antwoorden in onderdeel 2.

2. Interculturele communicatie

2.1 'Bronnen van ruis'

Wil je goed contact met elkaar kunnen hebben, dan moet je er voor zorgen dat er geen 'ruis' zit in de kanalen waarlangs je communiceert. Want dat kan het geluid ernstig vervormen. Ruis kan zich heel letterlijk voordoen doordat je elkaars taal niet goed begrijpt. Maar vaak is dat niet

het enige en heeft het ook te maken met de beelden en ideeën die we, vaak zonder ons daar echt bewust van te zijn, van elkaar hebben. We gaan in dit materiaal wat uitgebreider in op hoe deze beelden kunnen zijn ontstaan ('bronnen van ruis') en hoe we daar anders mee om zouden kunnen gaan ('brillen om door te kijken'). Hierbij maken we gebruik van kennis en ervaringen op het terrein van de 'interculturele communicatie'.

Mensen hebben de neiging tot generaliseren, relativeren of ontkennen van informatie die ons niet welgevallig is. In het contact met moslims blijken we dit herhaaldelijk te doen. Dat kan te maken hebben met een of meer van de volgende 'bronnen van ruis':

a) Maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland

De snelle economische en politieke ontwikkelingen van de laatste decennia hebben geleid tot grote maatschappelijke veranderingen in Nederland, waardoor oude zekerheden weggefallen zijn. Zowel op maatschappelijk als levensbeschouwelijk terrein zoeken mensen naar hoe nu verder. Met de economische teruggang van de laatste tijd kan dit verlies aan zekerheden makkelijk aanleiding vormen tot allerlei angsten en agressie naar groepen die anders zijn. Dit is het aloude 'zondebok'-idee. Met name moslims in Nederland zijn in dit opzicht een kwetsbare groep.

b) Sociaal-culturele situatie van moslimmigranten.

De meeste moslims in ons land van de zgn. 'eerste generatie' komen uit rurale streken van de islamitische wereld, waar zij vaak tot de onderste lagen van de bevolking behoren. Ze zijn niet voorbereid voor het leven in een Westerse industriële maatschappij met haar technische en organisatorische structuren. Vooral zijn ze niet vertrouwd met de geestelijke vooronderstellingen van deze maatschappij: de secularisering en pluraliteit. Het gevolg is een grote *cultuurschok*. Veel oudere vrouwen hebben als extra moeilijkheid dat ze vaak heel weinig onderwijs hebben genoten, minder contacten buitenshuis hebben dan mannen en in geval van problemen thuis nergens op kunnen terugvallen.

Veel tweede (en derde) generatie moslims in Nederland ervaren een grote spanning tussen de normen en waarden van thuis en tussen de Nederlandse normen en gewoonten die ze op school en op straat opdoen. Vrouwen hebben het daar vaak extra moeilijk mee. Bovendien maakt het dragen van een hoofddoek haar een makkelijk doelwit voor discriminatie en racisme. Voor veel Nederlanders zijn deze spanningen binnen migrantengezinnen en -gemeenschappen moeilijk te begrijpen.

(Een goede situatieschets geven Van Cuilenburg, Slomp en Speelman. 1992. p.9-12. Zie bijlage 4.)

c) Historisch gegroeide verhoudingen

De lange geschiedenis van de christelijk-islamitische ontmoeting is vol conflicten en heeft pijnlijke sporen nagelaten in de herinnering van de Europese volken en die van de islamitische wereld. Doorheen de historie zijn er door gelovigen uit beide godsdiensten onmenselijke daden verricht. Daar bovenop hebben de islamitische volken de laatste eeuwen geleden onder de Europese koloniale heerschappij en van wat men als nieuwe uitingsvormen daarvan ervaart zoals de Golfoorlog in 1990. Omgekeerd ervaren veel mensen in Europa de tegenwoordige heropleving van de islam als een bedreiging. De huidige ervaringen roepen over en weer vroegere angsten en vijandbeelden op.

(vrij naar Slomp, 1983, p.10-15)

Interactieve opdracht (uit Cuilenburg, Slomp en Speelman, 1992, p.12)

Lees en beantwoordt u de volgende vragen:

a. *Tussen eigenheid en aanpassing*

- Moslims verkeren in een spanningsveld van enerzijds het bewaren van hun eigenheid, hun eigen culturele identiteit, en van anderzijds het aanpassen aan de Nederlandse samenleving. Herken je dit spanningsveld?
- Als je in een overwegend islamitisch land zou gaan wonen, hoe zou je dan hiermee omgaan? Hoe ver ga je in het aanpassen aan een andere cultuur(godsdiens)? Wat zou je belangrijk vinden om in ieder geval 'vast' te houden?

b. *Vooroordelen*

- Welke vooroordelen ten aanzien van moslims zijn er zoal?
- Heb je bij jezelf vooropgezette ideeën met betrekking tot moslims bemerkt, die later niet bleken te kloppen?
- Ken je vooroordelen die moslims hebben ten aanzien van christenen?

2.2 *'Brillen om door te kijken'*

Bovengenoemde bronnen van ruis kunnen we opheffen door ons (nog) beter te informeren over de islam (kennisniveau). Vaak zal dat alleen echter niet voldoende blijken. Ook op het niveau van onze houding naar elkaar toe zal er iets moeten veranderen. Dit kan geïllustreerd worden met het beeld van de bril waardoor we naar andere culturen en mensen kijken. Is dit een bril van 'wij zijn beter dan zij' of een bril van 'wij zijn zo heel anders dan zij', of is dat een bril van 'wij kunnen van elkaar leren'?

De bril die we ophebben bepaalt, zonder dat we er zelf vaak erg in hebben, hoe we luisteren naar en reageren op de ander.

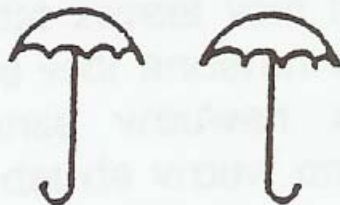
We bekijken nu nader wat deze drie brillen betekenen voor ons beeld van andere culturen en andere mensen. In het verlengde daarvan kijken we ook naar drie verschillende godsbeelden.

a. *Beelden van cultuur:*

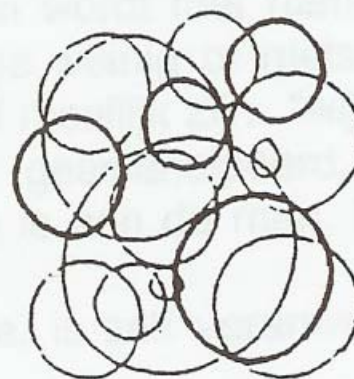
1.



2.



3.



Bron: van Asperen, 1994

1. De eigen beschaving is superieur; andere culturen zijn onderontwikkeld, primitief of nog niet zover als wij'.
2. Verschillende culturen staan naast elkaar; iedereen wordt bepaald door zijn eigen cultuur, anderen hebben daar niet of nauwelijks invloed op.
3. Alle culturen veranderen voortdurend en beïnvloeden elkaar. Gewoonten zijn bespreekbaar en veranderbaar.

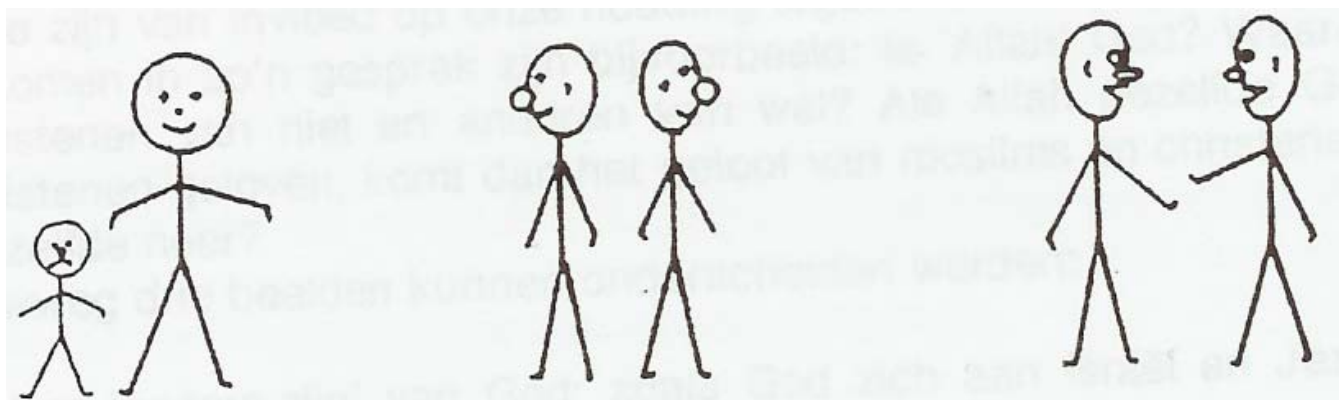
Als je van het derde cultuurbeeld uitgaat, vallen een aantal blokkades voor gesprek en ontmoeting weg. Want het feit dat de Hollandse en Marokkaanse cultuur elkaar in Nederland zijn gaan beïnvloeden, betekent dat gewoonten dus bespreekbaar zijn geworden. Bijvoorbeeld de gewoonte van veel Marokkaanse vrouwen om niet te praten met onbekende mannen, zoals bijvoorbeeld een meteropnemer. Omgekeerd zouden dan ook Marokkaanse vrouwen aan Nederlandse vrouwen kunnen vragen waarom alles altijd op afspraak moet.

Interactieve opdracht

- Welke gewoonten kun je nog meer bespreekbaar maken vanuit positie 3?
- Van welk cultuurbeeld bent u uitgegaan? (gebruik hierbij de antwoorden van onderdeel 1).

b. Beelden van de mens:

1. 2. 3.



Bron: van Asperen, 1994

1. Wij doen, hebben, kunnen meer dan zij. Wij weten het beter, moeten hen vertellen hoe het moet. WIJ versus zij..
Bijvoorbeeld: wij als Nederlandse vrouwen weten hoe je jezelf moet emanciperen en moeten dat Marokkaanse vrouwen vertellen. Wij moeten Marokkaanse vrouwen hulp verlenen (d.w.z. van boven naar beneden).
2. De mens wordt bepaald door de eigen cultuur en wordt met name gevormd in de eerste levensjaren. Omdat zoveel vast ligt, kun je weinig of niets veranderen aan gewoonten en gedrag die voor anderen vreemd of moeilijk zijn. "wij versus zij" Bijvoorbeeld: Marokkaanse vrouwen zijn niet geëmancipeerd, omdat ze zijn opgevoed met het idee dat de vrouw onderdanig is aan de man. Daarover is geen gesprek mogelijk.

3. De mens heeft een zekere mate van vrije keuze, is zelf verantwoordelijk en is in staat tot veranderen. "Wij allemaal". Bijvoorbeeld: Marokkaanse vrouwen kiezen zelf of en hoe zij zich emanciperen en dat is misschien langs een heel andere weg dan voor Nederlandse vrouwen. Een gesprek is mogelijk over ieders keuzes en motieven daarvoor. Uitgaande van deze houding, besef je ook dat er grote verschillen tussen moslim-vrouwen onderling kunnen zijn.

Interactieve opdracht

- Kunt u nog andere voorbeelden bij positie 1, 2 of 3 noemen?
- Gaat u na vanuit welke houding u de ontmoeting met moslimvrouwen bent aangegaan (gebruik hierbij ook de antwoorden van onderdeel 1) en of de ontmoeting anders verlopen zou zijn als van een andere houding was uitgegaan.

Nog enkele opmerkingen over het schema:

- De meesten van ons hebben geleerd dat cultuur bestaat uit gedeelde waarden en normen van een groep mensen. Dit is maar ten dele waar, blijkt uit onderzoek. Elke cultuur kent ook zijn tegenstellingen en dynamiek, waardoor mensen ook veranderen. Denk bijvoorbeeld aan de discussie over het al dan niet handhaven van de zondagsrust. Dit pleit voor mensbeeld 3.
- Iedereen raakt wel eens geblokkeerd. Ook onbewust kun je reageren vanuit cultuur of mensbeeld 1 of 2. Bovenstaand schema stelt ons in staat om onze eigen houding te onderzoeken en bij te stellen, open te reageren.

c. Beelden van God (vrij naar van Cuilenburg, Slomp en Speelman, p.47 en 22-31)
(NB.: Afhankelijk van de interesse van de groep en de beschikbare tijd kan dit punt wel of niet besproken worden)

Als we als christenen het gesprek met moslims aan willen gaan, dan is het van belang om ons ook bewust te zijn van onze (vaak onuitgesproken) beelden van God. Want deze zijn van invloed op onze houding tegenover andersgelovigen. Vragen die kunnen opkomen in zo'n gesprek zijn bijvoorbeeld: Is 'Allah' God? Waarom zeggen sommige christenen van niet en anderen van wel? Als Allah dezelfde God is in wie ook de christenen geloven, komt dan het geloof van moslims en christenen ten diepste niet op hetzelfde neer?

Ruwweg drie beelden kunnen onderscheiden worden:

1. Het 'anders-zijn' van God: zoals God zich aan Israël en Jezus bekend heeft gemaakt, heeft Hij het niet elders gedaan.

Voor sommige christenen is de God van de moslims niet de God van de joden en christenen. De God van de moslims (Arabisch: Allah) moet men dan wel als een soort afgod beschouwen, want er is volgens christenen en moslims maar één God, de Schepper en onderhouder van de wereld.

Dit godsbeeld is gebaseerd op een lezing van de Heilige Schrift waarin de openbaring van God in Israël en in Jezus Christus wordt gezien als de enige en unieke weg tot het heil en tot kennis van de waarheid van God. Ondanks bepaalde overeenkomsten tussen wat moslims en christenen over God zeggen, kennen moslims God in het geheel niet naar de mening van deze groep.

2. De solidaire 'nabijheid' van God: God wordt in Jezus ten diepste ontmoet als Immanuël, God-met-ons.

Een tweede groep christenen is van mening, dat het bij moslims en christenen wel om één en dezelfde God gaat, maar dat het toch zaak is dat moslims Hem door geloof in Jezus Christus ten volle leren kennen.

Men erkent vele overeenkomsten, bijv. dat God de Schepper is, dat God alle dingen weet, en dat Hij barmhartig en genadig is. Verder dat Hij mensen verantwoordelijk houdt voor hun falen en dat Hij wil dat mensen rechtvaardig en mededogend zijn. Beide religieuze tradities belijden dat Abraham door God geroepen is, en dat Jezus een zeer bijzondere profeet is.

Daarnaast ziet men ook verschillen. Moslims maken bezwaar tegen het christelijk spreken over de drie-eenheid van God (Vader, Zoon en Heilige Geest), omdat dit naar hun overtuiging tekort doet aan de eenheid Gods en daarmee Gods verhevenheid. Tevens menen moslims op grond van de koran dat Jezus niet aan het kruis gestorven is en dus ook niet na drie dagen is opgewekt uit de doden. Dat raakt het hart van het christelijk geloven in God. Moslims geloven dat God, die rechtvaardig en machtig is, zijn profeet Jezus niet in de steek gelaten kan hebben op het moment dat men hem wilde ombrengen. De verhevenheid van God is naar islamitisch besef niet te rijmen met de executie van deze grote profeet.

Vanuit wat in het Nieuwe Testament over Jezus wordt gezegd, menen christenen in deze tweede stroming dat moslims God niet zo goed kennen als christenen Hem uit het Evangelie kunnen kennen.

3. De 'ruimheid' van God: God laat zich niet alleen langs de weg van Jezus, maar langs vele wegen vinden.

Een derde groep christenen meent dat zowel christenen als moslims kennis van God hebben en dat hun wegen, al zijn ze niet identiek, in wezen parallel lopen. Voor deze groep christenen gaat de onder 2. beschreven opvatting niet ver genoeg. Volgens hen heeft men in veel stromingen binnen de christelijke traditie aan Jezus een te exclusieve plaats toegekend. Het ging Jezus om het Rijk van God. In de loop van de kerkgeschiedenis is - volgens deze stroming - de aandacht voor Jezus zozeer verzelfstandigd dat niet de heerschappij van God, als Rijk van vrede en gerechtigheid, in het christelijk geloof centraal werd gesteld, maar de persoon van Jezus zelf. Indien men echter meer consequent God centraal stelt, kan men gelovigen uit andere religieuze tradities, voor wie eveneens geloof in God centraal is, als medegelovigen herkennen.

De nadruk ligt in deze stroming gewoonlijk op de geloofsovergave. Geloven wil zeggen: op God vertrouwen, God vereren, zich richten op God. En dat doen mensen overal ter wereld. God die wij in Jezus Christus hebben leren kennen, heeft zich langs vele wegen laten vinden. De vele overeenkomsten tussen de religies leggen daarvan getuigenis af.

Toch betekent dit niet dat alle geloof op hetzelfde neerkomt. Moslims hebben niet dezelfde leer over God, noch precies hetzelfde beeld van God. Visies op God worden tussen de religies aan elkaar voorgelegd.

Interactieve opdracht

Hieronder tref je van elke benadering enkele uitspraken aan. Zet deze uitspraken op een vel papier. Ga na met welke uitspraak u het meeste moeite heeft en in welke uitspraak u zich het meeste kunt vinden. Als u zich nergens echt herkent, dan mag een eigen uitspraak worden toegevoegd.

- "Moslims kennen niet God, de Schepper, maar een afgod."
- "In de geschiedenis van Israël en in het bijzonder in Jezus Christus heeft God zich bekend gemaakt."
- "Christenen en moslims zijn gezamenlijk op God, de Schepper van hemel en aarde, gericht. "
- "De koran is niet het eigenlijke Woord van God, Christus is het mensgeworden Woord van God." - "De wegen van moslims en christenen lopen parallel." - "Het gaat wezenlijk om het Rijk van God en godsvertrouwen."

3. Handelingsperspectieven

Wat zou u nu verder kunnen gaan doen? U krijgt hier een 'kapstok', die naar believen met eigen suggesties kan worden aangevuld.

- Op het sociale vlak gaat het om de ontmoeting in de ervaringen van elke dag, in lokale sociale en ecologische kwesties. Bijvoorbeeld het samen aanpakken van problemen in de wijk of buurt, het geven van taallessen aan moslimvrouwen etc.
- Op cultureel vlak gaat het om wederzijdse uitwisseling over leefgewoonten en belangrijke levensmomenten, wat over en weer verrijkend kan werken. Bijvoorbeeld het samen vieren van belangrijke feestdagen en familiegebeurtenissen, het geven/volgen van interculturele kooklessen.
- Op het politieke vlak gaat het om meer rechtvaardigheid, om juridische zekerheid, gelijke kansen etc. Dit kan concreet worden in bijvoorbeeld het werken met vluchtelingen of bestrijden van racisme en discriminatie.
- Op het religieus/theologische vlak gaat het om uitwisseling over godsdienstige praktijken en grondslagen die van invloed zijn op gedrag, levensgewoonten en attitudes. Dit kan vorm krijgen in ontmoetingen rond geloofsvragen tussen imams en pastores, parochianen/gemeenteleden en moskeegangers.

(vrij naar Slomp, 1983, p.15)

BIJLAGE

Tekst 1 Moslims en christenen in Nederland (1995)

Bron: BIDDEN TOT DEZELFDE GOD?

Eindredactie: Paula van Cuilenburg, Jan Slomp, Gé Speelman.

1. Moslims in Nederland

Er leven in ons land ongeveer 410.000 moslims (940.000 moslims in 2003). Zij vormen een minderheid. De meesten van hen hebben zich in de laatste vijftig jaar in ons land gevestigd. De Turken, Marokkanen en Tunesiërs onder hen werden aangetrokken als tijdelijke arbeidskrachten. Zelf, hun werkgevers en de Nederlandse overheid gingen er van uit dat hun verblijf hier tijdelijk zou zijn. Ze kwamen vooral in vuil en vaal zwaar, ongeschoold werk terecht, dat Nederlandse arbeidskrachten niet wilden doen. Na een aantal jaren bleek voor velen van hen terugkeer op korte termijn niet goed mogelijk te zijn. Allerlei omstandigheden speelden daarin mee. In hun land van herkomst was de kans op werk bijvoorbeeld gering of ze konden het thuis niet helemaal meer vinden. Ongeveer zestien jaar geleden begonnen mannen hun vrouw en kinderen naar Nederland te laten overkomen. Noodgedwongen moesten velen zich in de schulden steken om woonruimte voor hun gezin te kunnen krijgen. Er waren weinig huurhuizen voor de nieuwkomers beschikbaar. De huizen die men kon krijgen, stonden in oude stadwijken en waren vaak uitgewoond. De gezinshereniging vergde van de verschillende gezinsleden veel aanpassing. Vrouwen kwamen in een totaal andere samenleving en woonomgeving terecht dan die waaraan ze gewend waren. Kinderen, die Nederlandse scholen bezochten en (soms) contact hadden met Nederlandse vriendjes, werden met andere normen en waarden geconfronteerd dan ze voorheen kenden.

Toen de gezinshereniging massaal op gang gekomen was, werd zowel voor de migranten als voor de overheid duidelijk, dat migratie voor velen een onomkeerbaar proces was. Turkse en Marokkaanse moslims realiseerden zich dat hun kinderen en kleinkinderen in Nederland zouden opgroeien. Hier zouden ze moeten proberen te leven volgens de regels en de ideeën van de islam. Door dit besef kregen veel moslims een extra impuls om zich te organiseren: moskeeverenigingen werden opgericht, zowel plaatselijk als landelijk en de moslims streefden ernaar dezelfde rechten en dezelfde positie te krijgen als andere religieuze groepen in de Nederlandse samenleving.

Op 1 oktober 1986 werd de Islamitische Omroepstichting (IOS) opgericht, die radio- en tv-uitzendingen verzorgde specifiek gericht op de moslim gemeenschap in Nederland.

Integratie met behoud van de eigen culturele identiteit.

Emancipatie – Gelijke kansen.

De Nederlandse overheid stond voor de taak plannen te maken voor de verdere opvang van deze en andere groepen nieuwe ingezetenen. In dat kader verscheen in 1983 de zogenaamde "Minderhedennota". In deze nota werd een beleid uitgezet, dat gericht was op integratie van de etnische minderheden met behoud van de eigen culturele identiteit. Met verschillende maatregelen zou geprobeerd worden om de emancipatie van deze minderheden te bevorderen en hen gelijke kansen te geven. Vanuit verschillende minderheidsgroepen is veel kritiek geleverd op dit overheidsbeleid. In de ogen van de migranten betekent "integratie" aanpassing aan de dominante Nederlandse cultuur. Voor behoud van hun eigen culturele identiteit is weinig ruimte, menen bijvoorbeeld de moslims. Op allerlei terreinen waar de godsdienst voor

hen een grote rol speelt, is er in Nederland weinig ruimte om hun eigen identiteit te beleven. Op hun werk is het vaak moeilijk om begrip te vinden voor het feit dat men als moslim een maand per jaar overdag moet vasten. Het is moslim werknemers vaak niet mogelijk om aangepaste werkschema's en vrije dagen te krijgen, zelfs als dat technisch wel uitvoerbaar is. Bij planning van schoolreisjes, personeelsdagen, enz. wordt vaak geen rekening gehouden met islamitische feestdagen. Er is wel iets verbeterd: sedert 1977 laten de slachtverordeningen ruimte voor ritueel slachten volgens de islamitische voorschriften; in veel CAO's is er ruimte voor moslims om vrij te nemen op belangrijke islamitische feestdagen; op veel plaatsen kan men naar de moskee. Toch kunnen moslim ouders het meestal toch nog niet gedaan krijgen, dat er op de scholen islamitisch godsdienstonderwijs voor hun kinderen wordt gegeven.

Door de Nederlanders in hun omgeving wordt er vaak op aangedrongen, dat moslims zich aanpassen en dat ze "gewoon" gaan leven, net als de andere Nederlanders uit hun omgeving. De prijs van die aanpassing is vaak te hoog, vooral voor de jongere generatie. Ze horen nergens helemaal bij, niet bij de traditionele Nederlandse cultuur, en ook niet bij die van hun ouders. Ook op het gebied van geloof is dit zo. In de Nederlandse cultuur is de religie vooral een zaak van privé-overtuiging geworden. Geloof staat in grote mate naast het overige leven. In het openbare leven is van geloofsovertuiging en geloofsgehoorzaamheid weinig te merken. Van iemands kleding en gedrag is in West-Europa over het algemeen niet af te leiden tot welke religie zij of hij behoort. In de landen waar veel moslims oorspronkelijk vandaan komen, is dat vaak anders. Geloof en openbaar leven zijn daar verweven. In Nederland wordt hiermee vaak te weinig rekening gehouden en dit is ook moeilijk. Men vindt dat moslims – net als de andere Nederlanders – hun religie binnenskamers moeten beleven. Zo moeten moslims hun eigen weg zien te vinden in een geseculariseerde cultuur.

Moslim jongeren worden met deze twee met elkaar botsende opvattingen geconfronteerd. Ze moeten zich ofwel aanpassen aan de ideeën van hun ouders, dan wel aan die van hun niet-moslim leeftijdgenoten. "Integratie in de samenleving met behoud van de eigen culturele identiteit" blijkt een niet of nauwelijks bereikbare doelstelling. De culturele identiteit loopt gevaar.

Ook de andere doelstelling, "het bevorderen van de emancipatie van minderheidsgroepen en het geven van gelijke kansen", lijkt voorlopig niet realiseerbaar. Door de economische recessie is de werkloosheid onder moslim immigranten sterk gestegen, veel sterker dan onder de overigen bevolking. Moslim immigranten – oud en jong - voelen zich gediscrimineerd op de arbeidsmarkt. Veel jongeren hebben problemen op school. Vaak hebben ze een minder goede scholing dan de Nederlandse jongeren,. Kennelijk lukt het niet om na enkele tientallen jaren het onderwijs zo in te richten dat islamitische jongeren werkelijk gelijke kansen krijgen. Om gelijke kansen te krijgen moeten moslim jongeren zich proberen aan te passen, met alle psychologische moeilijkheden van dien. De doelstellingen van emancipatie en behoud van de eigen culturele identiteit staan met elkaar op gespannen voet. Als moslims, bijvoorbeeld, aparte middelbare scholen voor meisjes zouden willen oprichten, zou dit op veel bezwaren stuiten vanwege het streven naar integratie en emancipatie.

Zoals het gaat met minderheidsgroepen, hebben moslims last van talloze vooroordelen. Nog lange tijd zullen de meeste moslims in slechte huizen wonen en in weinig aantrekkelijke banen

terecht komen. In de afzondering en beslotenheid van de oude stadswijken kunnen ze nog iets van hun oude cultuur bewaren.

Tussen eigenheid en aanpassing

Moslams verkeren in een spanningsveld van enerzijds het bewaren van hun eigenheid, hun eigen culturele identiteit en van anderzijds het aanpassen aan de Nederlandse samenleving.

- Herkent u dit spanningsveld?
- Als u in een overwegend islamitisch land zou gaan wonen, hoe zou u dan hiermee omgaan? Hoever gaat u in het aanpassen aan een andere cultuur (godsdienst)?

Vooroordelen

- Welke vooroordelen ten aanzien van moslams zijn er zoal?
- Heeft u bij uzelf vooropgezette ideeën met betrekking tot moslams bemerkt, die later niet bleken te kloppen?
- Kent u vooroordelen, die moslams hebben ten aanzien van christenen?

Tekst 2

NEDERLANDSE PUBLICATIES OVER DE ISLAM EN DE ONTMOETING TUSSEN MOSLAMS EN CHRISTENEN. (Deze lijst is gedateerd, niet al het materiaal zal nog te verkrijgen zijn. Toch geven wij het hier weer, omdat het u op een spoor kan zetten. Via bibliotheken en internet kunt u actueler aanbod vinden)

Opmerking vooraf: onze keuze voor Nederlandstalige publicaties over de islam brengt een beperking met zich mee. Ten eerste is veel van wat moslamauteurs hebben geschreven (nog) niet in het Nederlands vertaald. Ten tweede is het bijzonder moeilijk om de koran in een andere taal te vertalen vanwege het bijzondere taaleigen daarvan. De in deze literatuurlijst genoemde Nederlandse koranvertalingen zijn degelijk, maar geven niet overal de nuances, poëzie en sfeer van het Arabisch goed weer. Dit kan soms tot onjuiste interpretaties aanleiding geven. De Engelse koranvertalingen van Dawood en Arberry zijn in dit verband aan te bevelen. Met deze kanttekening in het achterhoofd kunnen wij voor verdere verdieping en studie de volgende literatuur aanbevelen.

OVER DE GODSDIENST, CULTUUR EN LEEFWERELD VAN MOSLAMS:

- Abdus Sattar, S.M.; *Aspekten van opvoeding en onderwijs in de Islam*; Den Haag, Oase; 1990; 118 blz.
- Ahmed, A.S.; *De Islam en het Westen*, Verleden en toekomst van een wereld religie; Baarn, Tirion; 1994; 223 blz. (n.a.v. Teleac-cursus)
Als de berg niet naar Mohammed komt... Beeldvorming en achtergronden van moslams en islam in Nederland. Anti Diskriminatie Overleg en Nederlands Centrum Buitenlanders Utrecht; 1989; 40 blz.
- Attema, D.S.; *De Koran, zijn ontstaan en inhoud*; Kampen, Kok; 1993 (3e druk); 156 blz.
- Bommel, A. van; *Kom tot het gebed*. Een korte inleiding tot de praktijk van de Islam; Den Haag, Oase; 1983; 136 blz.
- Buitelaar, M.; *Ramadan. Vasten en feesten in Marokko. Hoe vrouwen ramadan vieren*; Rainbowpocket 206; Amsterdam, Maarten Muntinga, 1995; 204 blz.
- Demir, F.; *De islam*. Den Haag, Islamitische Stichting Nederland; 32 blz.

- Geijbels, M. en Kraan J.D.; *Islam in kort bestek*; serie Ter Sprake nr. 46; Delft, Meinema; 1988; 72 blz.
- Kramers, J.H.; *De Koran*, Nederlandse vertaling met alfabetisch register; Amsterdam, Elsevier; 1988, 13e druk. ('streng', plechtstatig taalgebruik)
- Leemhuis, F.; *De Koran*, een weergave van de betekenis van de Arabische tekst in het Nederlands; Houten, Het Wereldvenster; 1989.
- Parrinder, G.; *Jezus in de Koran*; Baarn, Ten Have; 1978; 150 blz.
- Reesink P., van den Boom M. en Slomp J. (red.); *Islam, een nieuw geloof in Nederland*; Alphen a/d Rijn, Samson Stafleu; 1990; 168 blz.
- Schimmel, A.; *Uw Rijk kome. Gebeden uit de wereld van de Islam*; Boxtel, Kath. Bijbel Stichting; 1981; 74 blz.
- Shadid, W.A.R. en van Koningsveld, P.S. (red.); *Moslims in Nederland. Minderheden en religie in een multiculturele samenleving*; Alphen a/d Rijn, Samson Stafleu; 1990; 168 blz.
- Shadid W.A.R. en Van Koningsveld P.S.; *De mythe van het islamitische gevaar. Hindernissen bij integratie*; Kampen, Kok; 1992; 197 blz.
- Soymen M.; *Samenvattende informatie over de islam*. Islamitische Stichting Nederland, Den Haag. 1987.
- Ustün, Y.; *De profeet Mohammed*. Den Haag, Islamitische Stichting Nederland, 1987; 83 blz.
- Wessels, A.; *De Koran verstaan. Een kennismaking met het boek van de Islam*; Kampen, Kok; 1986; 196 blz.

OVER ONTMOETINGEN TUSSEN MOSLIMS EN CHRISTENEN

- "*Begrip Moslims-Christenen*", tijdschrift, verschijnt vijf maal per jaar; 's Hertogenbosch, Cura Migratorum.
- Cuilenburg, P. van, Slomp J. en Speelman G.M. (red.); *Bidden tot dezelfde God?* Ontmoeting christenen moslims; Den Haag, Boekencentrum; 1991; 70 blz.
- Gerritsen, B.; Zoete koek en tulpen; in: *Roerom*, sept, 1993
- Hurkens, H. en H. van der Vleuten; Van vergaderzaal naar keukentafel, over de dialoog van christelijke en moslimvrouwen; in: *MARA, tijdschrift voor feminisme en theologie*, jrg.8 (1994), nr.2
- Kailani, Hamza Zeid; *Kernmomenten in de Islam*, bouwstenen voor een dialoog tussen moslims en christenen; Baarn, Gooi en Sticht; 1993; 119 blz.
- Kraan, J.D.; *Bijbel en andersgelovigen*. Naar een bijbelse basis voor de ontmoeting met andersgelovigen; Kampen, Kok; 1988; 217 blz.
- Lin, J. van (red.); *Ontmoeting van moslims en christenen, grensverleggende verkenningen*; Hilversum, Gooi en Sticht; 1990.
- Moslims, onze naasten - beschrijving van de situatie. Uit: *Oproep en bemoediging inzake ontmoeting van christenen en moslims van de Gereformeerde en Nederlandse Hervormde Kerk*.
- Oers, L.F.M. van; *Ontmoetingen met Moslims: mogelijkheden en moeilijkheden van contacten tussen moslims en christenen op plaatselijk vlak*; 's Hertogenbosch, Cura Migratorum/ROMC; 1992; 40 blz.
-
-

- Oers, L.F.M. van; *"Aan zet!"* Ontmoetingen met moslims: zes voorbeelden van cursorische programma's uit de praktijk van plaatselijke ontmoetingen tussen moslims en christenen; 's Hertogenbosch, Cura Migratorium/ROMC; 1993; 40 blz.
- Oers, L.F.M. van; *Partij kiezen voor... moslimmigranten*: een cursorisch programma waarin informatie over de islam, ontmoetingen met moslims en het zich wapenen tegen discriminerende uitingen jegens moslims centraal staan; 's Hertogenbosch, Cura Migratorium/ROMC; 1994; 44 blz.
- Slomp, J.; *Moslimse en christelijke feesten*; Driebergen, Kerk en Wereld, 1980.
- Slomp, J.; *Christenen en Moslims in gesprek*. Een handreiking; Baarn, Ten Have; 1983; 112 blz.
- Speelman, G.; *Dialogo in Nederland?*; in: J.van Lin, *Ontmoeting van moslims en christenen, grensverleggende verkenningen*; Hilversum, 1990
- Verkuyl, J.; *Met Moslims in gesprek over het Evangelie*; Kampen, Kok; 1994 (2e herziene druk); 162 blz.
- Wel, E.J. van der; *Elk geloof is een liefde van God, moslim- en christenvrouwen met elkaar in gesprek*; in: *Missie in Actie, actuele informatie voor missionair kader*, jrg.50 (1995), nr.3, pp.4-5
- Wessels, A.; *De moslimse naaste*. Op weg naar een theologie van de Islam; Kampen, Kok; 1978.

OVER DE POSITIE VAN DE VROUW IN DE ISLAM:

- Abdus Sattar, S.M.; *De positie van de vrouw in de Islam*; Den Haag, Oase; 1993; 139 blz.
- Brons, F.; *Marokkaanse vrouwen en Islam*; in: *Begrip moslims christenen*; jrg.17 (1991), nr.102, pp.7-19
- Buitelaar, M.; *Ramadan. Vasten en feesten in Marokko. Hoe vrouwen ramadan vieren*; Rainbowpocket 206; Amsterdam, Maarten Muntinga; 1995; 204 blz.
- Cornille, C.; *De vrouw in de Islam*; in: *Vrouwen in de wereldgodsdiensten*; Lemniscaat, Rotterdam, 1994
- Hurkens, H. en G. Speelman; *De Koran door vrouwenogen*; in: *Begrip moslims christenen*; jrg.19 (1993), nr.112, pp.5-17.
- Mernissi, F.; *De politieke harem, vrouwen en de profeet*; Breda, de Geus; 1991.
- Mernissi, F.; *Sultanes, de macht van vrouwen in de wereld van de Islam*; Breda, de Geus.
- Mernissi, F.; *Vrouwen in Marokko aan het woord*; Breda, de Geus.
- Mernissi, F.; *Achter de sluier, de Islam en de strijd der seksen*; Geuzenpocket 24; Breda, de Geus; 1994; 234 blz.
- Nicolay, C.; *Eierdans van tijgerinnen*. Islamitische vrouwen over hun geloofsbeleving en/westerse beeldvorming; nr. 58 in de serie Ter Sprake; Zoetermeer, Meinema; 1991
- Saadawi, Nawal el; *De gesluierde Eva, vrouwen in de Arabische wereld*; Rainbowpocket 78, Amsterdam, Maarten Muntinga; 1993 (Be druk); 379 blz.
- Bouthaina Shaaban; *De sluier opgelicht. Arabische vrouwen vertellen over hun leven*; Bijeen publikatie 7, 's Hertogenbosch.

LITERATUUR UIT DE WERELD VAN DE ISLAM:

- Assia Djébar; *Ver van Medina, Dochters van Ismaël*; Geuzenpocket, Breda, De Geus; 1993.
- Tahar Ben Jelloun; *Gewijde nacht*, Rainbowpocket 143, Amsterdam, Maarten Muntinga; 1993.
- Tahar Ben Jelloun; *Met neergeslagen ogen*; Geuzenpocket 36, Breda, De Geus; 1994
- Fatima Mernissi; *Het verboden dakterras. Verhalen uit mijn jeugd in de harem*; Breda, de Geus; 1994
- Nawal El Saadawi; *God stierf bij de Nijl*; Rainbowpocket 105, Amsterdam, Maarten Muntinga; 1991.

OVER INTERCULTURELE COMMUNICATIE:

- Asperen, E. van, *Interculturalisatie: openheid is te leren*; inleiding op seminar Vrouwen en Ontwikkeling, Mera-project, Utrecht; 1994
- Hoffman, E. en W. Arts; *Interculturele gespreksvoering*; Bohn, Stafleu, van Loghum, Houten; 1994
- Jessurun, C.M.; *Transculturele vaardigheden*; Bureau Voorlichting Gezondheidszorg Buitenlanders. Utrecht; 1994 (2e druk).
- Pinto, O.; *Interculturele communicatie*; Bohn, Stafleu, van Loghum, Houten; 1990